

SIBERLASTE IDENTITEEDI KUJUNEMINE JA SELLE ÜKS POLIITILISI AVALDUMISVORME – OBLASTNIKE LIIKUMINE

Aivar JÜRGENSON

Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, Rütli 6, 10130 Tallinn, Eesti; aivar20@mail.ee

On vaadeldud Siberi identiteedi lähtepunkte ja regionalistlikku liikumist 19. sajandi teise poole ning 20. sajandi alguse Siberis. Kuni 1890. aastateni tunti liikumist *Siberi patriotismi* või *lokaalse patriotismi* nime all, alates 1890. aastatest juurdus – peamiselt liikumise ühe juhi N. Jadrintsevi juurutatuna – termin *областничество* (siit tegijanimena *областник*). Tegemist oli subnatsionaalse liikumisega, mida on kohati vaadeldud¹ kui vastet Kesk- ja Ida-Euroopa kultuurirahvuslus(t)ele 19. sajandil, mis viis lõpuks rahvusriikide tekkele. Siberis ometi nii ei läinud. Artiklis on antud ülevaade liikumise juurtest ja lähtemomentidest ning iseloomustatud liikumise peamisi motiive. Otsides vastust küsimusele, miks liikumine lõpuks vaibus, on rõhutatud väliseid faktoreid, mis viitavad Siberi kolooniastaatusele.

VENE KOLONISTIST SIBERLASEKS

Oblastnike liikumise üheks lähtepunktiks oli kahtlemata Siberi subetnose väljakujunemine sisserännanud venelaste jt baasil. Siberi koloniseerimise lugu on eelkõige Venemaa laienemise lugu. Venelased vallutasid Siberi Venemaale. Kui Jermak oma kasakatega 1581. või 1582. aastal üle Uurali jõudis ja Siberi khaaniriigi² purustas, algas Vene riigi kolonisatsioon teisel pool Uuraleid, mis on tänaseks kestnud järjepanu neli sajandit. Siberi põlisrahvad, keda vallutuse algul oli hinnanguliselt kokku kõigest 200 000, tõrjuti äärealadele, maksustati või hävitati.

¹ Watrous, S. The regionalist conception of Siberia, 1860 to 1920. – Rmt: Between Heaven and Hell. The Myth of Siberia in Russian Culture. Toim G. Diment, Y. Slezkine. St. Martin's Press, New York, 1993, 118.

² Kuldhordi lagunemise järel Lääne-Siberis 15. sajandil tekkinud riik, mis koosnes mitmest nõrgalt ühendatud ulussist.

Riigi Euroopa-osast lisandus järjest uut elanikkonda ja nüüdseks on Siber venekeelne.³

Samal ajal kujunes ka Siberis sajandite möödudes välja oma identiteet, siberlase identiteet, millele andsid toitu klassikalised emamaa ja koloonia suhted: Venemaa käsitas Siberit kolooniana, st toorainebaasina, mille infrastruktuure arendati vaid niivõrd, kui neid oli vaja loodusrikkuste (esimestel sajanditel peamiselt karusnahad, hiljem vääriskivid ja -metallid) eksploateerimiseks. Majanduslik ja kultuuriline mahajäämus tekitas Siberis elavates Vene riigi alamates regionalistliku eneseteadvuse. Vene päritolu Siberi elanikel ei piisanud enam enda samastamisest venelastega ja oma identiteeti otsiti asukohamaalt Siberist. Hakati end siberlasteks (*сибиряк*) nimetama. On iseloomulik, et Siberi põlisrahvaid pole peaaegu kunagi ühtse termini *siberlased* alla kokku viidud. Aafrika rahvad on aafriklased, Ameerika rahvad indiaanlased, Aasia rahvad on asiaadid, kuid Siberi rahvaste jaoks koondtermin puudub. *Siberlane* tähistab ikka vaid Euroopa (peamiselt vene) päritolu Siberi elanikku.⁴

Siberi identiteedi väljakujunemisel on erinevate autorite hinnangul olnud mitmeid lähtekohti. Kõigepealt Siberi karm loodus, millega võitlus on vorminud siberlase jõuliseks ja pisut robustseks.⁵ Teiseks on rõhutatud Siberi kui riigi ühe olulisema väljasaatmispiirkonna staatust: siberlaste väidetav suurem sõltumatus ja moraalne laostumus olevat osalt seletatav sinna saadetud kurjategijatega.⁶ Kolmandaks on rõhutatud Siberi põliselanike mõju siberlaste kultuurile ja koguni füüsilisele.⁷

Järgnevalt mõned näited Siberi literaadi Boriss Andjuševi poolt kogutud tsiitaatidest erinevatelt 19. sajandi autoritelt, kes on püüdnud mõtestada siberlase

³ Neid inimesi on sageli nimetatud venelasteks, kuid korrektsuse huvides olgu öeldud, et koloniseerimise käigus saabus erinevatel perioodidel Siberisse lisaks venelastele ka ukrainlasi, poolakaid, leedulasi, komisid, Volga tatarlasi jne, samuti sõjavangidena küllaltki arvestatav hulk Lääne-Euroopast pärit inimesi, kelle kohta käibis koondtermin *немцы* (sakslased). Ida-Euroopast pärit inimeste tähistamiseks kasutati kohati koondterminit *литва* (leedulased). Vt **Люцидарская А.** Старожилы Сибири. Историко-этнографические очерки XVII–начало XVIII в. Наука, Новосибирск, 1992, 54; **Dmytryshyn, B.** The administrative apparatus of the Russian colony in Siberia and Northern Asia. – Rmt: The History of Siberia. From Russian Conquest to Revolution. Toim A. Wood. Routledge, London, 1991, 28; **Rezun, D., Zuev, A.** “Nemcy” im Staatsdienst in Sibirien. Ende des 16. bis Ende des 17. Jahrhunderts. (Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte, 2.) Berlin, 1996, 58 jj.

⁴ **Anderson, D. G.** Identity and Ecology in Arctic Siberia. Oxford University Press, Oxford, 2002, 103.

⁵ **Jadrinzew, N.** Sibirien: geographische, ethnographische und historische Studien. Jena, 1886, 62, 80; **Rasputin, V.** Sibirien ohne Romantik. C. Bertelsmann Verlag, München, 1987, 135–136.

⁶ **Jadrinzew, N.** Sibirien: geographische, ethnographische und historische Studien, 67; **Nansen, F.** Sibirien – ein Zukunftsland. F. A. Brockhaus, Leipzig, 1914, 204.

⁷ **Андошев Б.** Досуг и праздники сибиряков. – Красноярский рабочий, 1997, 242/243, 10; **Rasputin, V.** Sibirien ohne Romantik, 130, 131; **Jadrinzew, N.** Sibirien: geographische, ethnographische und historische Studien, 13, 43, 51, 64.

mentaliteeti. Kuigi Andjušev pole kasutanud viitamist, on tsitaadid niivõrd kõnekad, et mõned neist tasub siinkohal ära tuua.

Siberlase mõistus valitseb suurel määral tema tunnete üle. Tal on kalduvus reaalsele mõtlemisele, ta on vähem müstiline ja religioosne. Paljudele asjadele vaatab siberlane vabamalt, julgelt või vabameelsemalt...

Esineb teatud tahumatust, metsikust, kuid suur on ettevõtlikkus ja teadmishimu.

Alamates klassides on levinud kirjaoskus, administratsioon sõltub siin mitte mõisnikust, vaid riigist. Elanikkond on vähem allasurutud ja on jultunud, enesekindel.

Siberlasi huvitavad üsna vähe administratiivasutused ja neil on kalduvus elada ilma võimude ja seaduse vahelesegamiseta.

Siberlasi pole kasvatatud talupoeglikus orjuses, nad on vabamad, tunnetavad isikuõigusi, ei võta alati mütsi härrade ees maha ja räägivad tihti julgelt neile vastu, nad on jultunud...⁸

Mõni põlvkond pärast Siberisse saabumist hakkasid Euroopa-Venemaalt pärit inimesed end siberlasteks pidama. Tänu parematele võimalustele (puudus pärisorjus) saavutasid paljud elatusaseme, millest Euroopa-Venemaal võis vaid unistada. Kohati on siberlasi võrreldud ameeriklastega: uusi elutingimusi iseloomustas nii Siberis kui Ameerikas võitlus looduse ja põliselanikega, piiriala kaitsetus, samas aga vabadus ja demokraatlikumad sotsiaalsed suhted kui emamaal.⁹ Inimesed juurdusid majanduslikult, tekkisid sugulussuhted varem saabunutega, katkes side emamaaga – psühholoogiliselt ei tundnud inimesed end enam “vene inimestena”, vaid esmajärjekorras siberlastena.

Siberlaste jaoks polnud Siber Venemaa. Nad nimetasid inimesi teisel pool Uuraleid *российские*’ks ja maad, kust nad tulid, Venemaaks. Samuti ei tundud suuremat huvi selle vastu, mis seal kauges kandis toimus. 19. sajandi Siberit puudutavas kirjanduses toodi sageli välja karakteristikud, mis eristavad venelast siberlasest. Venelane olevat vaimselt arenenum, tema empiirilised teadmised ja analüüsivõime olevat suuremad, jutustamisviis elavam, kõne ladusam ning väljendusrikkam, siberlane seevastu olevat primitiivsem, tema loogiline mõtlemisvõime olevat vähem arenenud. Siberlased olevat praktilised, kalkuleerivad ja vähem müstilised ning religioossed kui vene inimesed. Siberlased olevat jämedad, tahumatud, karmid ja häbelikud, kuid samas uudishimulikud.¹⁰

Siberlane nägevat Venemaalt tulnus täiesti võõrast.¹¹ Siberi venelased pidavat Euroopa-Venemaad välismaaks, võõraks maaks, samuti nagu Euroopa-Venemaa elanikud peavad Lääne-Euroopa maid.¹²

⁸ **Андошев Б.** Лихой человек в ледяной пустыне. – Красноярский рабочий, 1996, 144/145, 9; **Андошев Б.** Досуг и праздники сибиряков.

⁹ **Forsyth, J.** A History of the Peoples of Siberia. Russia’s North Asian Colony 1581–1990. Cambridge University Press, Cambridge, 1992, 115.

¹⁰ **Jadrinzew, N.** Sibirien: geographische, ethnographische und historische Studien, 70, 73, 74; vt ka **Анисимов К. В.** Старообрядчество и областничество. Филологические страницы. Сборник статей, I. Красноярск, 1999, 34.

¹¹ **Jadrinzew, N.** Sibirien: geographische, ethnographische und historische Studien, 73.

¹² Samas, 76.

Anton Tšehhov kirjutas:

...mu jumal, kui kaugel on siinne elu Venemaast!.../ Kui ma sõitsin laevaga mööda Amuuri alla, oli mul tunne, et ma pole üldse Venemaal, vaid kusagil Patagoonias või Texases. Küllalt eemal võõras, mitte-vene maastikus, oli mul pidevalt tunne, et meie Venemaa elustiil on täiesti teistsugune kui Amuuri vanaasukatel... ja et meid, kes me tuleme Venemaalt, koheldakse siin kui välismaalasi.¹³

Ja nagu nähtub ühest Tšehhovi kirjast sõbrale, pidas kirjanik võimalikuks Siberi eraldumist Vene riigist.¹⁴

Erinevust siberlaste ja Euroopa-Venemaa elanike vahel teadvustasid ka Siberit külastanud välismaalased. 1861. aastal sõitis üks inglane Pekingist Kjahta kaudu Peterburi ja kirjeldas hiljem erinevust Siberi talupoegade ning Euroopa-Venemaa talupoegade vahel. Siberlased kiirgavad tema sõnul eneseteadlikkust, nad austavad ennast, Siberi külades valitsevat “mõnus hubasus” ja seal on märke erainitsiatiivist, mida Euroopa-Venemaal esinevat vaid harva.¹⁵

REGIONALISTIDE EELKÄIJAD

Kultuurilised erinevused Siberi ja Euroopa-Venemaa vahel on niisiis olnud küllalt suured ning siberlase identiteet on üsna selgepiiriline ilming. Maailma ajaloost on teada, et asumaade eneseteadvuse tõus viib varem või hiljem nende poliitilise eraldumiseni emamaast. Siberis pole asi aga üksikutest äpardunud eraldumiskatsetest kaugemale jõudnud. Kui Siberi kuberner vürst M. Gagarin 1719. aastal keskviimuga pahuksisse sattus ja Siberi Venemaast eraldunuks kuulutas – selle eest on teda kohati ka Siberi separatismi isaks tituleeritud –, poodi ta Peeter I käsul Sankt-Peterburgis laternaposti otsa.¹⁶

Kui 1760. aastatel “asutas” Katariina II Siberi tsaaririigi (*Сибирское царство*), isemajandava dominiiooni, oma rahaga, loobuti sellest juba 1781. aastal ja edaspidi pole ükski Venemaa isevalitseja Siberi eristaatusest enam juttu teinud.¹⁷

Teine lugu oli Siberi enda avaliku arvamuse ja seda kujundanud arvamusi-liidritega, kelle ühiskondlik mõte eksis edaspidigi sageli regionalistlikele, kohati ka separatistlikele radadele. 19. sajandil hakati üha rohkem rääkima Siberi erilisest positsioonist Venemaal, hakati rääkima ja kirjutama Siberi autonoomiast, isemajandamisest, isegi Venemaast eraldumisest. Siberi ühiskondlikku mõtet turgutasid 19. sajandi esimesel poolel aktiivselt sinna asumisele saadetud dekabristid. Neid ei olnud palju – Siberisse saadeti 121 dekabristi, kuid arvestades Siberi pea olematut intelligentsi, oli tegemist siiski mõjuka jõuga. Dekabristid, kes olid eluks

¹³ Чехов А. П. Полное собрание сочинений, XV. Санкт-Петербург, 1903, 6–7.

¹⁴ Lincoln, B. W. Die Eroberung Sibiriens. Piper, Zürich, 1996, 473.

¹⁵ Michie, A. The Siberian Overland Route from Peking to Petersburg. London, 1864, 320.

¹⁶ Киселёв Л. Сибирь уставская. – Красноярский рабочий, 1992, 89, 5.

¹⁷ Mote, V. Siberia. Worlds Apart. Westview Press, Colorado, 1998, 64; Forsyth, J. A History of the Peoples of Siberia, 199.

ajaks Siberisse saadetud, säilitasid oma veendumused ja propageerisid oma vaateid edasi ka uues elupaigas. Ja kuna nad hajutati väga suurele maa-alale – vanemad ohvitserid Lõuna-Siberisse ja nooremad metsikumatesse ning kõrvalisematesse paikadesse –, siis oli nende mõju ka geograafiliselt laialdane. Siberist sai nende teine kodumaa. Neil oli keelatud tegelda poliitikaga, seepärast arendasid nad pigem kultuuri ja majandust, õpetasid koolides ning tegelesid agronoomiaga. Linnades asutasid nad ühiskondlikke ringe, raamatukogusid ja ajalehti. Dekabristide meelest olid siberlased vabamad, nutikamad, haritumad ja egalitaarsemad kui Venemaa talupojad. On väidetud, et dekabristid polnud separatistid, sest nad pidasid Siberit Venemaa osaks.¹⁸ Samas on teada, et mõnedki neist oleksid hea meelega näinud Siberit slaavi föderatsiooni eraldi osana liidus, mille koosseisu kuuluksid Venemaa ja Kesk-Euroopa slaavi maad.¹⁹

Kuid mitte ainult dekabristid. Suurt mõju oblastnike ideedele avaldas Afanassi Štšapov, poolenisti burjaadi päritolu literaat, “õiguse ja teaduse apostel”, nagu kaasaegsed teda nimetasid. Oblastnikud võtsid suures osas üle Štšapovi ideed rahvalikust maa koloniseerimisest, kogukonna rollist talupoegliku demokraatia arengus, föderaalset printsiibist riigi ülesehituses jne.²⁰

Teame, et 19. sajandi esimesel poolel kogus Venemaal jõudu slavofiilsus – suur osa, kui mitte enamik vene intellektuaalidest kritiseeris Venemaa Euroopasse tõttamist ja rõhutas Venemaa eripära ning kultuurilist sõltumatust Euroopast, “vene ideed”. Slavofiilist Dostojevski ülistas rahvast kui jumaliku väe kandjat ja nägi tema tulevast missiooni Jumala hüljanud Euroopas.²¹ Slavofiilne ideoloogia tekkis pärast Napoleoni sõjakäiku, mis esimest korda äratas venelaste rahvustunde. Slavofiilide jaoks ei olnud Lääs eeskuju, kultuuriline norm, vaid midagi vene rahvale võõrast ja vaenulikku. Lääs, mille institutsioonid olid enne Peetrit Venemaal tundmatud, muserdas nende meelest vene rahva algupärasest “puhtust”, orgaanilist religioossust ja pühadust. Et oma autentsele vene tee tagasi pöörduda, tuli loobuda Lääne matkimisest.²²

Venemaa ülistamine tähendas aga oma regiooni ülistamist. Üks neist regioonidest oli ka Siber. Jermaki vallutust hakati võrdlema eurooplaste vallutustega Uues Maailmas, territoriaalses ekspansioonis nähti midagi püha. Siberist sai venelaste jaoks “meie Peruu ja Mehhiko”, ilukirjanduses hakati ülistama kangelaslikke kasaikaid, kes tõid Siberi paganlikele metslastele ristiusu.²³ N. Karamzin on võrrelnud Jermakki Cortési ja Pizarroga.²⁴

¹⁸ Mote, V. Siberia, 61.

¹⁹ Forsyth, J. A History of the Peoples of Siberia, 199.

²⁰ Горюшкин Л. М. Областники о хозяйственной самостоятельности Сибири во второй половине XIX–начале XX веков. История, филология и философия. Известия Сибирского отделения Академии наук СССР. Наука, Новосибирск, 1985, 38.

²¹ Margolina, S. Russland: Die nichtzivile Gesellschaft. Reinbeck, 1994, 26.

²² Samas, 36.

²³ Slezkine, Y. Arctic Mirrors. Russia and the Small Peoples of the North. Cornell University Press, Ithaca, 1994, 77; Mote, V. Siberia, 62; Rasputin, V. Sibirien ohne Romantik, 108.

²⁴ Карамзин Н. М. История государства Российского. Книга третья. Книга, Москва, 1989, 227.

Puškinil oli plaan kirjutada Siberist poeem või eepos, milleks teda inspireeris kirjavahetus dekabristist sõbra W. Küchelbeckeriga. Slavofiilide käes muutus külm ja eluks kõlbmatu Siber imekauniks Siberiks. Siberi 19. sajandi ilukirjanduses kujutatakse sageli väljasaadetute elu, kellele mõjub õilistavalt Siberi loodus ja ühiskond, elu lihtsate ning puhta südamega siberlaste hulgas aitab neil ka karmides tingimustes oma inimlikku loomust säilitada (näiteks N. Polevoi jutustus “Сохатый”). N. Štšukini jutustuses “Asunik” muudab Siber vürst V-d täielikult. Kasvanud välismaal, on ta õppinud põlgama vene elu, vene keelt, Vene seadusi – ühesõnaga, kogu vene rahvast, kaasa arvatud tema usku. Väljasaatmine muutis ta aga ausaks kodanikuks ja kristlaseks. Sama teema teine variant esineb sama autori jutustuses “Angara kärestik”.²⁵ 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi algul domineeris Siberi kirjanduses külaidüllil kujutamine, eriti sellises žanris nagu *областнический роман*. Kangelane rebib end kodukohast lahti, läheb linna ja kas sureb seal või tuleb tuhka pähe raputades tagasi. Siin on tegu üsna konkreetse süžeeilis-žanrilise kontekstiga, mis iseloomustab Siberi regionaalset ja idüllilist kirjandust. Domineeriv on kohaliku koloriidi küsimus. Rõhutatakse konkreetset, individuaalset, palju esineb loodusesteetikat ja etnograafilist kirjeldust – seda nii Siberisse väljasaadetud kui Siberis sündinud kirjanikel.²⁶

Kohaliku koloriidi kõrval või selle taga hakati aga otsima ka Venemaad ja venelikku. Vahemärkusena olgu öeldud, et alles nüüd, rohkem kui kaks sajandit pärast vallutamist, hakati ka emamaal Venemaal nägema Siberis Venemaa osa, “Venemaa Põhja-Aasiat”. Varem oli Siber tugevalt assotsieerunud Kutshumi khaaniriigi ja eksootiliste tundra hõimudega.²⁷ Jermak Timofejevitsš, kasaka-pealik ja röövel, kelle nimega Siberi vallutamine eelkõige seostub, oli venelane, keda on hilisemas historiograafias seostatud eelkõige Venemaa ittatungi ja laiene-misega teisele poole Uuraleid. Ühe A. Homjakovi näidendi lõpus ütleb Jermak: “Сибири более нет: отныне здесь Россия!” (“Enam ei ole Siberit: nüüdsest peale on siin Venemaa!”).²⁸ Niisiis muutus Siber 19. sajandi Vene üldsuse silmis Venemaa ja enamgi veel – siberlastes hakati nägema venelasi *par excellence*, siberlastes oleksid justkui säilinud mõned ehtvenelikud jooned, mis Euroopa-Venemaal on juba ammu kadunud. S. Kapustin kirjutab, et Siberi talupoeg kehastab vene inimest sellisena, nagu see oli Venemaal varem, enne pärisorjuse tulekut.²⁹

Seepärast pole midagi imestada, et Siberi regionalistlik-oblastlik liikumine hakkas idanema just slavofiilisel pinnasel. Venemaa jaoks oli Siber muutunud küll osakeseks Venemaast, kuid ometi oli ta jätkuvalt koloonia, teda oli vaja eelkõige

²⁵ Спиридонова Г. С. Мотив ссылки в сибирской беллетристике 30-х годов XIX века. Филологические страницы. Красноярск, 1999, 9, 11.

²⁶ Никитина И. Н. Опыт “местного колорита” в “Енисейском Альманахе на 1828 г.”. Филологические страницы. Красноярск, 1999, 14; Анисимов К. В. Сибирский областнический роман: от “Тайжан” к “Чураевым”. Филологические страницы. Красноярск, 1999, 20.

²⁷ Slezkine, Y. Arctic Migrants, 74–75.

²⁸ Хомяков А. С. Стихотворения и драмы. Советский писатель, Ленинград, 1969, 277.

²⁹ Rasputin, V. Sibirien ohne Romantik, 145.

toorainebaasina. Siberi märksõnaks oli kuld: *pehme kuld* (karusnahad) Siberi vallutamise tegeliku põhjusena, seejärel tulid *kõva kuld* (metallid), *kuiv kuld* (vili), *määritav kuld* (või) ja *must kuld* (nafta, gaas). 17. sajandil andis Siberist toodud karusnahkade müük ühe kümnendiku Vene riigi sissetulekust. Siberis hakati nägema El Doradot, Californiat, kullaauku. 1850. aastatel läks Siberi arvele üle 70% Venemaa kullatoodangust.³⁰

Läänlased pidasid Siberit aga mahajäänuks, robustseks ja väheväärtuslikuks. Selle oluliseks lähtekohaks oli läänelik orientatsioon ja soov leida Venemaalt patuoinas, kelle kaela lükata kogu see mahajäämus, barbaarsus, metsikus ning kultuuritus, mis venelaste Euroopast peegeldatud eneseimagos tooni andis. Inimlikult on see ju mõistetav: pärandades need epiteedid Siberile, muutub Venemaa ise Läänele lähedasemaks. See, et selleks patuoinaks sai just Siber, pole ka imeks pandav: Siber oli suhteliselt uus Venemaa osa, ta asus kaugel, seal elasid venelased, kelle juurdepääs kultuurilistele väärtustele oli juba ainuüksi vahemaa tõttu vähene. Kultuur seostus aga Läänega. Läänlaste silmis määras siis ka geograafiline suund justkui kultuuri kontsentratsiooni – mida lääne poole, seda rohkem kultuuri, mida ida poole, seda vähem. Venemaa Metsik Ida oli ekvivalent Ameerika Metsikule Läänele. Selline pejoratiivne Siberi-pilt kutsus aga esile siberlaste reaktsiooni – just samuti nagu Euroopa negatiivne Venemaa-pilt slavofiilsuse: oleme jah teistsugused, kuid see, milles te meid süüdistate, pole mitte meie pahe, vaid meie voores.

Üks vägevamatest kiidukõnedest Siberile tuli 19. sajandil mehelt, kes polnud tegelikult Vjatkast, mitusada kilomeetrit Siberist lääne pool asuvast kandist, kaugemale itta jõudnudki – Aleksandr Herzenilt (1812–1870). Just Herzeni visioonis oli Siber Venemaa tulevik ja Vaikne ookean tuleviku Vahemeri. Siberi elanikkond oli tema meelest Põhja-Ameerika elanikkonna vene versioon, energiast pulbitsev vaba ja sõltumatu rahvas. Kraadi võrra radikaalsemalt kui Herzen või dekabristid võtsid Siberi teemal sõna Mihhail Bakunin ja M. Butaševitš-Petraševski, kes toetasid avalikult Siberi vabastamist ja omavalitsust. Näiteks kirjutas Bakunin 1860. aastal Irkutskist Herzenile kirja, milles teatas, et Siberi eraldumine Venemaast on vaid aja küsimus.³¹

Siinkohal tasub ära nimetada ka Siberi poolakad ja nende mõne ideoloogi taotlused. Siberis oli tuhandeid poolakaid, kes olid sinna saadetud 1863. aasta Poola ülestõusust osavõtmise pärast. Paljud neist küüditatutest tahtsid Siberis ülestõusu organiseerida, et Poolat aidata. Ülestõus, mida nad plaanisid, ei välistanud Siberi lahkulöömist Venemaast. 1891. aastal avaldas näiteks üks endine Siberisse küüditatu, Wikenty Zorawski, Londonis brošüüri “Poland, Siberia, America”, mis kutsus üles vabastama nii Poola kui Siber. Autor arvas, et 10 000 poola immigranti Ameerikas ühinevad võitluses Siberi eraldamise eest Venemaast ja Poola vabastamise eest. Siberi poolakate seas levis ka arvamus, et Siberist võiks saada USA osariik.³²

³⁰ Mote, V. Siberia, 59.

³¹ Samas, 64.

³² Watrous, S. The regionalist conception of Siberia, 121.

SIBERI REGIONALISTLIK (OBLASTNIKE) LIIKUMINE JA N. JADRINTSEV

1860. aastatel oli Siberi autonoomia idee populaarne Peterburi ülikooli Siberist pärit tudengite seas. Neid oli 1850. aastatel saabunud Peterburi õppima hulgaliselt – nad kandsid habet, pikki juukseid, suitsetasid pidevalt, kritiseerisid ühiskondlikke olusid Venemaal, osalesid demonstratsioonidel ja üldse erinesid teiste tudengite enamikust. Nad pooldasid Herzenit, kes kritiseeris tsentraliseeritud bürokraatiat, poolakate separatistlikke taotlusi, Ukraina autonoomia-nõudeid ja panslaavi “hõimuföderalismi”. Kriitiliselt esitasid nad endale küsimusi: mis on venelastel, valgevenelastel ja siberlastel ühist? Kas Poolal ja Kamtšatkal on midagi ühist? Lõpuks avastasid noored siberlased enda jaoks Ameerika, mis tundus neile sarnanevat nende oma kodumaaga – see on küll oma kultuurilistelt juurtelt osa Euroopast, kuid ilma selle keskajata. Ameerika eeskujud andsid noortele siberlastele ideid, kuidas peaks Siber arenema – nii majanduslikult kui kultuuriliselt.³³

Peterburis õppivate Siberi tudengite organisatsiooni Noor-Siber programmis oli Siberi majanduse iseseisvumine, ülikooli asutamine Siberisse, mis piiraks andekate noorte lahkumist metropolidesse, ja Siberi põlisrahvaste olukorra parandamine. Organisatsiooni kandepind laienes ja varsti olid noorsiberlusest haaratud ka mitmed Siberi linnad. Osa Noor-Siberi liikmetest rääkis iseseisvast Siberi vabariigist – ja see riigivastane hoiak ei jäänud karistamata. Mais 1865 avastas politsei Omskis juhuslikult käsikirjalise üleskutse “Siberi patriootidele”, milles sisaldus idee organiseerida Siberis ülestõus eesmärgiga eralduda Venemaast. Pärast seda algatati kohtuasi “Siberi separatismis”. Omski kadetikorpuse kasvandikult L. Samsonovilt, kelle juurest üleskutse leiti, saadi teada veel mõne asjaosalise nimi, neilt omakorda järgmised ja nii järgnesid rohked arreteerimised. Eeluurimise all olnud 40 isikust vabastati 19 süütõendite vähesuse tõttu, üht karistati muu üleastumise pärast ja ülejäänutele kohaldati suuremaid või väiksemaid karistumäärasid. G. Potanin saadeti viieks aastaks sunnitööle Soome (oli seal kolm aastat) koos järgneva asumisega Euroopa-Venemaa põhjakubermangudes.³⁴ Põhja saadeti asumisele ka N. Jadrintsev, S. Šaškov, vennad Fjodor ja Grigori Ussovid, L. Šaitanov jt. Hiljem on seda kohtuasja oblastnike liikumise historiograafias nimetatud “imelikuks”: karistati koolipoisse, kellel polnud tegelikult mingeid väljavaateid oma idealistlike eesmärgide teostada.³⁵

Oblastnike liikumise (Jadrintsevi juurutatud termin) küpsedes loobuti küll iseseisvuse nõudest, kuid püsima jäi soov vabaneda kolooniastaatusest. Eeskuju nähti Kanada dominioonis, mis loodi 1867. aastal Briti impeeriumi sees.³⁶

Siberi oblastnike liikumise peamised ideoloogid olid kogu liikumise ajal (1850.–1920. aastad) N. Jadrintsev (1842–1894) ja G. Potanin (1835–1920). Tege-

³³ Slezkine, Y. Arctic Mirrors, 113, 114.

³⁴ Потанин Г. Н. Воспоминания. Наука, Новосибирск, 1983, 226 jj.

³⁵ Сесюнина М. Г. Дело сибирского сепаратизма. Политическая ссылка XIX–нач. XX в. Наука, Новосибирск, 1987, 39–40.

³⁶ Forsyth, J. A History of the Peoples of Siberia, 200.

likult rajaneski liikumine neil kahel mehel – Jadrintsevi surma järel jäi selle ideoloogiline suunamine Potanini õlule, pärast tema surma liikumine hääbus. Hääbumisel oli küll ka teisi põhjusi, millel peatume allpool, kuid Siberi regionalismi puhul oli liidrite grupi väiksusel oluline tähendus.

Jadrintsevi meelest oli piisavalt põhjusi pidada siberlasi eraldi rahvuseks. Jadrintsevi Siber oli tema visioonis lähemal Ameerikale ja Aasiale kui Süda-Venemaale. Ägedalt kritiseeris ta Siberi ressurssidest tühjaks pumpamist – puhtkolonialistlikku strateegiat, mida Venemaa oli Siberi puhul rakendanud selle vallutamisest alates.

Nikolai Jadrintsev sündis 1842. aastal Omskis ja sai hariduse Tomski gümnaasiumis ning Peterburi ülikoolis. Peterburis oli ta üks Noor-Siberi juhtidest. 1864. aastal, kohe pärast Peterburist tagasipöördumist, avaldas ta Tomski kubermanguajalehes artikli, milles kutsus üles Siberisse ülikooli asutama.³⁷ Selle eest süüdistati teda separatismi õhutamises.³⁸ Ülikooli nõudest ei loobunud oblastnikud aga ka edaspidi ja nende kampaania kandis lõpuks vilja: kuigi mitte kohe, aga 1888. aastal asutati Tomskisse ülikool ning Siberi noortel tekkis võimalus omandada kõrgharidus Siberist lahkumata. Sellega astuti oluline samm Siberi oblastnike ühe eesmärgi suunas – muuta haridus Siberis kättesaadavaks kõigis astmetes.

Oblastnikud tajusid oma rolli Siberi valgustajatena. Nad kritiseerisid Siberi koloniaalstaatust selle kõikidel tasanditel. Oblastnikke on kritiseeritud selge poliitilise ja sotsiaalse platvormi puudumise pärast. Ometi võib nende kirjutistest välja tuua viis peamist rubriiki, milles nad eeldasid radikaalseid reforme. Haridusküsimus oli üks nendest. Teiseks nõudsid oblastnikud eksiilsüsteemi kaotamist – mitte ainult selle ebahumaansuse ja vähese majandusliku kasuteguri tõttu, vaid ka seetõttu, et see ohustas Siberi vaba elanikkonda, kes elas vabanenud või vanglast põgenenud vangidest moodustunud vandaalitsevate kampade pideva terrori all. Kolmandaks panid oblastnikud suurt rõhku Siberi majanduse arendamisele. Nende arvates eksisteeris Siberis klassikaline koloniaalsüsteem, kus metropol kurnab provintse ja kasutab ebaperemehelikult nende toormeressursse. Neljandaks leidsid oblastnikud, et Siber vajab arukalt väljatöötatud migratsiooniprogrammi, et arendada Siberi põllumajandust. Viiendaks oli põlisrahvaste küsimus. See oli eriti südamel Jadrintsevil, kelle meelest kolm sajandit kolonisatsiooni oli Siberi põlisrahvaid kohutavalt kurnanud ja toonud neile haigusi, mille tõttu olid mõned rahvad väljasuremise äärel. Selle vältimiseks vajas Siber põlisrahvaste integreerimise programmi.³⁹

Jadrintsev kirjutas haigetest, näljastest, paljastest, tundra ja taiga purjus ning hooletusse jäetud elanikest. Ta leidis, et Siberi venelaste kohus on nende eest hoolt kanda. Oli see ju venelaste vallutus, venelaste kaubanduspoliitika ja valitsemine, mis viisid põliselanikud väljasuremise äärele. Venelased olid ajaloos näidanud, et

³⁷ Vt **Потанин Г. Н.** Воспоминания, 298–299.

³⁸ **Petri, E.** Vorwort. – Rmt: **Jadrinzew, N.** Sibirien: geographische, ethnographische und historische Studien, XI.

³⁹ **Wood, A.** Siberian regionalism resurgent? – *Sibirica. The Journal of Siberian Studies*, 1993/94, 1, 1, 72.

nad oskavad olla sama edukad kolonistid kui hispaanlased või inglased. Nüüd on nende kohus näidata, et nad on neist humaansamad. See, mis oli juhtunud Ameerika indiaanlaste või tasmaanlastega, ei tohi juhtuda Siberi põliselanikega.⁴⁰

Kas põlisrahvad oleksid võimelised kultuuriliselt arenema? Jadrintsevi meelest küll, kuigi mõned teised oblastnikud olid selles osas kahtlevad.

Ükskõik mida põlisrahvaste tulevikust ka mõeldi, arvasid kõik, et nende arengutase on väga madal. Nii madal, et see mõjub halvasti ka vene asunikele. Jadrintsev kirjutas, et venelased muutuvad pärismaalasteks – selle vältimiseks on vaja suuredada sisserändu Euroopa-Venemaalt.⁴¹

Ka see Jadrintsevi soov täitus: Vene riigi Euroopa-osast algas massiline ränne Siberisse 1890. aastatel, mil riik kaotas ümberasumise teelt mitmed takistused.⁴² Kuid sellise rände tagajärjed ei olnud päris need, mida oblastnikud olid lootnud. Tekkis tööstus ja uustulnukad tõid Siberisse uued huvid ning vaated, kasvas vasakpoolsete mõju. Oma aadetele truuks jäänud oblastnikud löid häirekella ja kurtsid näiteks, et regionalistlikke ideid seni aktiivselt propageerinud ajakiri Восточное обозрение on rohkem huvitatud Belgia proletariaadist kui Siberi autonoomiast.⁴³

Vene riigi jaoks teenis massiline migratsioon Siberi venestamist. Selle instrumendiks sai transsiberi raudtee, mis valmis 1900. aastaks, kuid juba 1894. aastaks oli jõutud lõpule Moskva-Omski-vahelise lõiguga. Seda mööda saabus Siberisse kümnete ja sadade tuhandete kaupa rahvast, kelle jaoks Siber oli võõras ja tundmatu. Oblastnikud olid tegelikult oodanud tasakaalukamat Siberi arendamist, raudteest sai nüüd nende sümboolne vaenlane, mis võis kahjustada Siberi traditsioonilist kultuuri ja teenida kolonisatsiooni huve. Seda silmas pidades ütles Jadrintsev: “Raudtee esindab minu jaoks raudkätt, mis surub end meie maale, et paremini seal kokku kraapida kõiki rikkusi.”⁴⁴ Peterburi konservatiivsete ringkondade jaoks oli raudtee hea võimalus vähendada oblastnike mõju Siberis. Siber tuli täita Venemaalt pärit hordidega, luua vene sulatustiigel, mis neelaks alla Siberi põlisrahvad ja regionalistid.

OBLASTNIKE LIIKUMINE SIBERIS PÄRAST JADRINTSEVI SURMA

Pärast Jadrintsevi surma 1894. aastal sai regionalistide liidriks tema lähedane sõber ja võitluskaaslane G. Potanin – mees, kes omandas sellise populaarsuse, et elu viimasel kümnendil (1910–1920) peeti teda “Siberi isaks”.

Potanini tee oblastnike etteotsa algas samuti Peterburist Noor-Siberi rühmitusest, mille ühiskondlik-poliitilisi vaateid ta koos Jadrintseviga suunas. Süüdistuse

⁴⁰ Ядринцев Н. М. Сибирь как колония. Стасюлевич, Санкт-Петербург, 1882, 95, 157.

⁴¹ Slezkine, Y. Arctic Mirrors, 118–119.

⁴² Vt Jürgenson, A. Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet. TPÜ Kirjastus, Tallinn, 2002, 78–79.

⁴³ Slezkine, Y. Arctic Mirrors, 123.

⁴⁴ Cit. Анисимов К. В. Старообрядчество и областничество.

pärast separatismis veetis ta aastad 1865–1867 sunnitööl.⁴⁵ Pärast vabanemist jätkus Potaninil Jadrintseviiga tihe koostöö. Nende kahe mehe tihedast intellektuaalsest läbikäimisest koorus välja Siberi regionalismi peamine ideestik – Siberi vastandamine Euroopa-Venemaale. Potanini ja Jadrintsevi kirjavahetuses rõhutatakse pidevalt mõtet, et Siberi huvid ei sobi üldriiklikega ja Siberis on olemas võimalused ning ressursid, et kindlustada regiooni iseseisvat arengut. Kohalikke huve vastandati kõiges üldriiklikele, kirjad õhkuvad vaenulikkusest nende siberlaste vastu, kes olid otsustanud jääda lääne poole Uuraleid. Jadrintsev nimetab neid parasiitideks, lurjusteks ja reeturiteks. Oblastnikud vastandasid Siberit kõigele “venemaalikule” (*российский*) ja nõudsid mõttekaaslastelt tegelemist üksnes “Siberi asjadega” ning mitte ignoreerima Venemaa Euroopa-osas populaarseid vaenulikke teooriaid. Kõik, mis lähendas Siberit ülejäänud Venemaale, kutsus esile oblastnike juhtfiguuride varjamatu rahulolematuse – raudteest oli juba juttu, kuid nad kritiseerisid ka kirjanduslikke ja teaduslikke sidemeid, mis väljusid kitsalt Siberi raamidest, ning siberlaste osalemist ülevenemaalistes ühiskondlikes liikumistes.⁴⁶

Sarnaselt Jadrintsevile kritiseeris Potanin neid siberlasi, kes Siberist lahkuvad, neid, kes pole piisavalt kodupaigas juurdunud. Oma artiklis “Роман и рассказ в Сибири” (1876) toob Potanin välja rea põhjusi, miks kirjanikel I. Fjodorov-Omulevskil ja I. Kuštševskil esineb “ideede puudumist” “suhtumises regiooni”: nendeks põhjusteks on kohaliku intelligenti arenematus, see, et noori kirjanikke ei innustata provintsist “kogukonda” otsima; samuti ka nendesamade kohalike belletristide soovimatus huvituda tõsiselt sellest, mis toimub provintsis. Samas artiklis kirjutab Potanin “võlatundest” suhtumises kodupaika, mis kasvab inimesse n-ö füsioloogiliselt. “Kodumaa-armastus” on Potaninil “inimeelse, loomaliku” instinkti variatsioon. Põhjuseks, miks pole märgata progressi kirjanike juures, kes sõidavad pealinna, nimetab Potanin lahtirebitust oma territooriumist, maast, kus kirjanik “sündis ja kasvas”. 30 aastat hiljem kirjutab Potanin kirjatükis “Областническая тенденция в Сибири” (1907), et eelkõige leidub siberlase maailmavaates jälgi “regionalismist” (*областность*), “kaugusetunnetusest”, mida kohalik talupoeg pöeb “teadvustamatult”. 1919. aastal ilmunud artiklis “Интернационалисты и областники” eristab Potanin selgelt kaht inимtüüpi: internatsionalisti ja paigaga seotut, pärismaist. Internatsionalist ehk “eksterritoriaalne inimene” on lapsepõlves vanemate poolt ära viidud maalt, millega ta on harjunud ja mida ta armastab. Nii kasvab üles inimene, “kellel pole kodumaad ja kes kodumaa all mõistab tervet Venemaad või koguni tervet maailma”. Sellega vihjab Potanin muidugi bolševikele ja nimetab “bolševistlikku episoodi Siberi ajaloos täiesti üleliigseks”. Pärismaise temperamendiga inimene on aga kasvanud, ilma et lapseeas oleks tema loomulikku arengut takistatud, ta on tihedalt seotud kodukoha looduse ja inimestega.⁴⁷

⁴⁵ Шиловский М. Б. Некоторые вопросы истории сибирского областничества в период подъема первой русской революции. Ссылка и общественно – политическая жизнь в Сибири (XVIII–начало XX). Наука, Новосибирск, 1978, 110.

⁴⁶ Сесюнина М. Г. Дело сибирского сепаратизма, 134–135.

⁴⁷ Анисимов К. В. Сибирский областнический роман, 21–24.

Pärast Jadrintsevi surma tekkis Potaninil avalik konflikt Irkutskis asuva ajakirja Восточное обозрение toimetusega. Kunagine oblastnike hääletoru oli minetanud oma algse orientatsiooni, Potanini meelest polnud sellel regionalismiga enam mingit pistmist. Puhkes avalik sõnasõda Potanini ja ajakirja toimetaja, endise narodnikust väljasaadetu I. Popovi vahel. Potanin üritas käima panna puhtalt regionalistlikule liikumisele orienteeritud ajalehte Байкал, kuid see jäi alluma ajakirja Восточное обозрение toimetusele, kes tegi takistusi oblastnike liidri mõtteavalduste avaldamisele. Solvatud Potanin lahkus Irkutskist, elas mõnda aega Krasnojarskis ja asus 1902. aastal Tomskisse. 1904. aastal innustus ta ideest luua Siberi hümn ja õhutas sellele heliloojat N. Rimski-Korsakovi, kuid edutult.⁴⁸

OBLASTNIKE LIIKUMINE 20. SAJANDI ALGUL

20. sajandi algul oli Siber endiselt Venemaa seisukohalt koloonia, kust ressursse välja pumbata. Kui 17.–18. sajandil olid nendeks ressurssideks peamiselt karusnahad ja 19. sajandil vili, siis nüüd ka või. Siberi või müük tõi 1900. aastal riigile rohkem sisse kui kogu Venemaa aastane kullaeksport.⁴⁹

Oblastnikud astusid välja Tšeljabinski tariifide vastu, mis võtsid talupoegadelt suure osa sissetulekust. 20. sajandi algul veeti Siberist aastas välja 40–45 miljonit puuda vilja, head ja odavat vilja, mis ujutas üle Venemaa turu. Suures osas läks see Läänemere ja Valge mere sadamate kaudu välismaale. Et kaitsta Venemaa Euroopa-osa põllumajandust odavama Siberi vilja konkurentsi eest, kehtestati viljale, mis veeti Tšeljabinskist edasi läände, maks 9,5 kopikat puuda pealt. See halvendas Siberi vilja konkurentsivõimet. Oblastnike idee oli nüüd avada sadamad Obi ja Jenissei suudmes, kust vilja otse läände toimetada. Tsaarivalitsus tegi sellele aga takistusi.⁵⁰

Siberi administratiivne juhtimine oli oblastnike sõnul olnud seni väga kaootiline, kubermangude eesotsas olid kubernerid oma asekuberneridega ja terve hordi ametnikega, süsteem oli äärmuslikult bürokraatlik.⁵¹

Siberi majandusliku iseseisvuse nõudega käis oblastnikel kaasas administratiivse omavalitsuse nõue, milles olulist osa pidid etendama kogukonnad, semstvovod. Kogukond polnud Siberis kunagi olnud nii tugev kui Euroopa-Venemaal, kuid oblastnike kavades oli tal siiski kindel koht. A. Ššapov oli 1860. aastatel väljendanud arvamust, et Siberi moderniseerimine peab käima läbi semstvovote. Ka Jadrintsev ja Potanin nõudsid korduvalt semstvovote reformi läbiviimist. Taheti täielikku omavalitsust läbi valla-, maakonna- ja kubermangusemstvovote ning kohalikku õiguskaitset. Etteruttavalt olgu öeldud, et kuigi 1905. aasta aprillis lubas

⁴⁸ Шиловский М. Б. Некоторые вопросы истории сибирского областничества, 111, 112.

⁴⁹ Watschnadse, G. Russland ohne Zensur. Zweitausendeins, Frankfurt am Main, 1993, 55.

⁵⁰ Горюшкин Л. М. Областники о хозяйственной самостоятельности Сибири, 38; Watschnadse, G. Russland ohne Zensur, 53.

⁵¹ Горюшкин Л. М. Областники о хозяйственной самостоятельности Сибири, 41.

tsaarivalitsus läbi viia semstvotereformi Venemaal, jäi see siiski loodetud kujul teostamata – ja üheks põhjuseks oli siin ilmselt just keskväimude hirm riigi lagunemise ees.⁵²

Kui 1860. aastatel kirjutasid mõned oblastnikud Siberi eraldumisest Venemaast üldrahvaliku ülestõusu teel ja demokraatliku vabariigi rajamisest USA eeskujul, olid üleval loosungid, nagu “Siberlase saatuse ja elu peavad erinema venelaste omadest” ning “Siberi huvid ei ühti kunagi Venemaa huvidega”, siis hiljem loobuti Venemaast eraldumise soovist. 1870.–1890. aastatel panid oblastnike liidrid lootusi valitsuse reformidele ja pidasid võimalikuks saavutada Siberi õitseng läbi semstvotereformi.⁵³ Ka hiljem ei võetud Venemaast eraldumist enam tõsiselt. Potanin kirjutas 1906. aastal, et poliitiline separatism ei kuulu oblastnike programmi. Oblastnikud töötasid välja Siberi arengu programmi, mis nägi ette valitsemise ja finantside detsentraliseerimise, vahendite Siberist väljavedamise keelamise, toormebaasi sihtotstarbelise kasutamise, looduskaitse, maksude alandamise ning teaduse ja kultuuri arendamise.⁵⁴

Kellele aga oma rahulolematuses toetuda? Kelles näha liitlasi? Kuna oblastnike liikumine rajanes väga väikesel ideoloogide ringil ja ka toetajaskond polnud suur, koosnedes peamiselt Siberi intelligentsi esindajatest, oli liitlaste leidmine hädavajalik. Potanini poliitiliste vaadete kohta on öeldud, et need olid kõikuvad – liialt kõikuvad, et regionalismi pinnalt võinuks kujuneda üldrahvalik liikumine. Teda huvitas eelkõige Siberi saatuse ja sellest lähtuvalt valis ta ka oma poliitilisi liitlasi. Paljud Potanini lähedased tuttavad Tomskis olid esseerid, päritolult siberlased. Esseere lähendas Siberi talupoja ja ta kogukonna idealiseerimine, tema huvide kaitse ning ühised juured narodniklusest.⁵⁵ Teine osa Potanini tuttavatest olid liberaalid, kes 1905. aastal ühinesid kadettide kohaliku organisatsiooniga. Liberaalide vaadetest jäi Potanin siiski võrdlemisi kaugele, sest esiteks polnud nende enamik Siberist pärit ja teiseks pooldasid nad laiaulatuslikke majandussidemeid Euroopa-Venemaaga.⁵⁶

Potanini ja ta oblastnikest mõttekaaslaste liit esseeridega ei kestnud kaua. 1905. aastal puhkenud revolutsiooni käigus sai Potaninile selgeks, et Siberi autonoomiat ja omavalitsust saab taotleda üksnes läbi Riigiduumi, mille valimisi aga olid esseerid otsustanud boikoteerida. Nüüd kaldus Potanin kadettide poole. Hiljem selgus siiski, et ei esimene, teine ega kolmas duuma teinud midagi Siberi kogukondade ega autonoomia heaks.⁵⁷

⁵² **Киселёв Л.** Трагедия сибирского сепаратизма. – Манская жизнь, 1993, 134, 4; **Jadrinzew, N.** Sibirien: geographische, ethnographische und historische Studien, 97–98.

⁵³ **Сесюнина М. Г.** Соотношение общего и особенного в программе сибирского областничества XIX в. (по работам советских историков 60–70-х гг.). Сибирь в прошлом, настоящем и будущем. Наука, Новосибирск, 1981, 112–113.

⁵⁴ **Горюшкин Л. М.** Областники о хозяйственной самостоятельности Сибири, 44.

⁵⁵ **Шиловский М. Б.** Некоторые вопросы истории сибирского областничества, 113.

⁵⁶ Samas, 114.

⁵⁷ Samas, 125.

Enne 1917. aasta pöördelisi sündmusi oli Siberi autonoomia küsimus sage teema Siberi ajalehtede veergudel, kus sõna võtsid ühelt poolt ühtse Venemaa pooldajad ja teisalt regionalistid.

Siberi regionalismi viimane, dramaatiline vaatus algas 1917. aasta kaoses. Maikuus organiseerisid Siberi oblastnikud maarahva assamblee, mis tuli kokku Tomskis. Delegaadid kiitsid üksmeelselt heaks deklaratsiooni, milles taotleti Siberi omavalitsust ja Siberi duuma kokkukutsumist. Kiideti heaks Siberi valgeroheline lipp, mis sümboliseeris lund ja metsi. Ametisse nimetati täidesaatev komitee, mis pidi organiseerima asutava kongressi kokkukutsumise kolme kuu pärast. Komitee etteotsa valiti Potanin. Augustis tuligi Tomskis kokku kongress, kuid oli nii vähese esindatusega, et Potanin nimetas selle ümber konverentsiks. Seal suuri poliitilisi otsuseid ei langetatud, kui mitte arvestada rahvusküsimuste programmi vastuvõtmist, mis muide oli sarnane esseeride rahvusprogrammiga ja kajastas oblastnike ning esseeride taaskordset üksteisele lähenemist.⁵⁸ Peamiselt kulus konverents aga raportite kuulamisele Siberi majandusest. Konverentsil otsustati organiseerida järgmine suurkogunemine oktoobris. Nädal enne oktoobripööret tuligi kokku Esimene Siberi Piirkondlik Kongress, kus oli delegaate kõikidest Siberi osadest, samuti rahvusvähemuste esindajad. Üle poole delegaatidest olid esseerid või nende pooldajad, 25 delegaati kuulusid sotsiaaldemokraatide hulka, 3 olid kadetid ja 20 parteitud. Kongress pidi välja töötama regionaalse valitsuse raamistiku ja moodustama komiteed valitsuse organiseerimiseks. Kongressi tööd segasid aga tõsised eriarvamused erinevate grupeeringute vahel, mis päädisid ühelt poolt sotsiaaldemokraatide lahkumisega, kes süüdistasid kongressi “liiges kodanlikkuses”, teiselt poolt aga kadettide lahkumisega, kelle meelest oli kongress “liiga vasakpoolne”. Lõpuks jäid kohale vaid 25 esseeri ja oblastnikku. Pärast oktoobripööret jagunesid regionalistid kahte leeri: ühed Potanini juhtimisel, kelle meelest regionaalne valitsus peaks kaasama kõiki poliitilisi jõude, ja teised Odessas sündinud esseeri Pjotr Derberi juhtimisel, kes leidis, et valitsuses peaksid olema vaid sotsialistid. Potanini juhitud täidesaatev komitee otsustas jaanuaris 1918 kutsuda Tomskis kokku Siberi Oblastiduumi. Siis aga kuulutasid bolševikud duuma kontrevolutsiooniliseks ja arreteerisid sajast duuma delegaadist kuuskümmend. Ülejäänud nelikümmend moodustasid uue täidesaateva komitee, mille liikmed vandusid truudust Autonoomse Siberi Ajutisele Valitsusele ja Derberile kui riigijuhile. Varsti pärast seda põgenes aga Derber koos kahekümne lähema mõttekaaslasega Harbiini.⁵⁹ Sellega olid oblastnikud edasistest poliitilistest arengutest Siberis välja lülitatud.

⁵⁸ **Нам И. В.** (autor-koost). Культурно-национальная автономия в истории России. Документальная антология, I. Сибирь 1917–1920. Томск, 1998, 10; **Шиловский М. В.** Сибирское областничество и контрреволюция: к проблеме взаимоотношения. Из истории интервенции и гражданской войны в Сибири и на Дальнем Востоке 1917–1922 гг. Наука, Новосибирск, 1985, 169.

⁵⁹ **Mote, V.** Siberia, 80–81; **Киселёв Л.** Сибирь уставская.

OBLASTNIKE LÄBIKUKKUMINE JA LIIKUMISE HÄÄBUMINE

Tagantjärele on ajaloolased avaldanud arvamust, et üheks oblastnike läbi-põrumise peamiseks põhjuseks oli rahva laialdase toetuse puudumine. Näiteks 1917. aasta sügisel kogusid oblastnikud Jenissei kubermangu asutava kogu valimistel vaid 0,7% häältest.⁶⁰ Rahva toetuse puudumine küll, kuid missuguse rahva? Nagu eespool nägime, olid oblastnike peamised ideoloogid Jadrintsev ja Potanin oma ideoloogia üles ehitanud peamiselt siberlusele, nende vaadete oluliseks lähtepunktiks oli vana siberlase, nn *sibirjaki* identiteet. Kuid alates 19. sajandi lõpust oli Siberi demograafiline situatsioon varasemaga võrreldes pea peale pööratud. Raudtee valmimisega vallandus tohutu migratsioon Siberisse, millest sai Vene riigi peamine väljarännupiirkond. Uute asunike osakaal Siberi rahvastikus kasvas pidevalt: 1897. aastal moodustasid nad sellest 27%, 1914. aastal aga juba 49%. 1917. aastal olid pea pooled Siberi asulatest rajatud aastatel 1880–1914, seega siis uusasukate poolt.⁶¹ 1917. aastal oli Siberi elanikkond umbes 9 miljonit, neist 5 miljonit olid saabunud alates 1897. aastast.⁶² Sibirjakid olid jäänud omal maal vähemusse.

Keskvõimu plaan tuua mööda raudteed Siberisse massiliselt uut elanikkonda ja vähendada sellega oblastnike mõju Siberis oli täitunud. Vanad siberlased, kellele oblastnikud oma ideoloogia rajasid, neelati uute migrantide poolt sisuliselt alla.

Oblastnikke nõrgestas ka sisemine killustatus. Jah, kõik nad pooldasid Siberi autonoomiat, kuid selle saavutamise teedes ei suudetud lõpuni siiski kokku leppida. Nii orienteerusid ühed oblastnike liikumise aktivistid (M. Šatilov, V. Anutšin, K. Dubrovski, P. Vologodski jt) esseeridele, teised (A. Adrianov, G. Patušinski, N. Sokolov jt) toetusid Asutava Kogu valimiste perioodil rahvasotsialistidele.⁶³ See hajutas oblastnike hääle.

Ka eespool välja toodud faktor – Potanini poliitiliste vaadete heitlikkus – mõjus kindlasti negatiivselt liikumise kandepinna laienemisele, eriti kui arvestada tema suurt autoriteeti regionalistlikult meelestatud Siberi intelligentsi seas. Kuid ehk oli selle heitlikkuse üks põhjus ka Siberi intelligentsi enda väga väike kandepind. Meenutame, et esimene ülikool Siberis, Tomski ülikool, asutati alles 1888. aastal.

Tegusa intelligentsi väljakujunemiseks puudusid seni Siberis aga eeldused – oli ju Siber klassikaline koloonia, mille rahvastiku struktuuri määrasid emamaa majan-

⁶⁰ Киселёв Л. Сибирь уставская.

⁶¹ Goryushkin, L. M. Migration, settlement and the rural economy of Siberia. – Rmt: The History of Siberia. From Russian Conquest to Revolution. Toim A. Wood. Routledge, London, 1991, 142–144.

⁶² Snow, R. E. The Bolsheviks in Siberia 1917–1918. Associated University Presses, Inc., Cranbury, 1977, 22–23.

⁶³ Шиловский М. В. Сибирское областничество и контрреволюция, 171.

duslikud vajadused. Lisaks intelligentsi nappusele iseloomustasid näiteks Siberi linnade rahvastiku struktuuri muuseas teisedki nähtused, mis on iseloomulikud kolooniatele ja ääreprovintsidele. Kirjanduses on juttu Siberi linnade kõrgseltskonna äärmisest väikesearvulisusest, sellest, et seltskondlikel üritustel osalesid ikka ühed ja samad isikud: kuberner, linnapea, ohvitserid, kõrgametnikud, kaupmehed, vabrikandid ja mõni kõrget päritolu väljasaadetu.⁶⁴

Kui veel rääkida Siberi inimfaktorist, siis oli tegemist äärmiselt hõredalt asustatud piirkonnaga. 1897. aasta rahvaloenduse andmeil oli Siberis (sh Kaug-Ida) 5 758 822 elanikku 12 479 439 ruutkilomeetril. Asustustihedus oli seega 0,5 inimest ruutkilomeetri kohta. Impeeriumis tervikuna (v.a Soome, Hiiva ja Buhhaara) oli keskmine asustustihedus aga 5,8 inimest ruutkilomeetri kohta.⁶⁵

Seega olid demograafilised ressursid niivõrd ulatusliku territooriumi iseseisvaks haldamiseks Siberis napid. Rolli mängis ilmselt ka see, et oblastnikud jäid puhtalt regionalistlikule pinnale ega arendanud lõpuni Jadrintsevi ideid siberlase etnilise tüübi erijoontest: parimal juhul moodustasid siberlased Potanini hinnangul subetnose vene etnose sees, kuid mitte omaette rahvust. Rahvusekaardile mängimine oleks ehk oblastnike autonoomiataotlustele mingisuguse legitiimse aluse loonud (vrd ukrainlased, keda Tsaari-Venemaal peeti ametlikult osaks vene rahvast). Kuid äpardunud oleksid oblastnikud ilmselt siiski: nad ei suutnud konkureerida ei vene monarhistliku patriotismi, vene rahvusluse ega vasakpoolsete ideedega, sest võistlevatel ideedel olid taga palju paremad ressursid. Ja rõhutagem veel kord: vanad siberlased, kellele oblastnikud oma ideoloogia rajasid, olid mõne aastakümnega jäänud Siberis vähemusse. Uutele migrantidele olid oblastnike ideed aga võõrad.

Nii või teisiti katkesid ühiskondlik-poliitilised arengud Siberis pärast bolševike võimuhaaramist ja selle järel puhkenud kodusõda.⁶⁶ Oblastnikud välistasid koostöö bolševikega, kelle kohta väitis Potanin juba juulis 1917: “Siberi oblastnike ees seisab võitlus bolševikega.” Hiljem, kui bolševikud olid juba võimu haaranud, nimetas Potanin neid usurpaatoriteks.⁶⁷ Muidugi – bolševikega, kelle sihid olid kõike muud kui regionalistlikud, ei saanudki oblastnikel midagi ühist olla.

Kodusõja aeg oli ühelt poolt küll ainus periood Venemaa ajaloos alates Siberi vallutamisest, mil Siber faktiliselt ei allunud Moskvale või Peterburile. Võitlus käis siis Koltšaki valgekaartlaste ja bolševike vahel, kellest kummagi poliitilises programmis ei olnud kohta Siberi autonoomiale.

⁶⁴ **Lincoln, B. W.** Die Eroberung Sibiriens. Piper, München, 1996, 308.

⁶⁵ **Bauer, H. jt.** Die Nationalitäten des Russischen Reiches in der Volkszählung von 1897. Bd. B. Ausgewählte Daten zur sozio-ethnischen Struktur des Russischen Reiches. Erste Auswertungen der Kölner NFR-Datenbank. Steiner Verlag Wiesbaden, Stuttgart, 1991, 34.

⁶⁶ **Киселёв Л.** Сибирь уставская.

⁶⁷ **Шиловский М. В.** Сибирское областничество и контрреволюция, 170–172.

LÕPETUSEKS

Mida öelda kokkuvõtteks oblastnike liikumise kohta? Kahtlemata ei tekkinud see tühjale kohale. Siberi kolooniapositsioon Venemaal, Siberi identiteedi teke ja areng eemale Vene identiteedist, Siberi mentaliteedi teadvustumine nii argimiljões kui oma- ning võõramaises kirjanduses – kõik see kokku sünnitas Siberi intellektuaalsetes ringkondades liikumise, mis ulatus kaugemale kitsalt kultuurilis-filosoofilisest Siberi identiteedi mõtestamisest. Oblastnike liikumise juhid olid ühelt poolt rahvavalgustajad, teisalt aga poliitikud, kes võtsid aktiivselt sõna Siberi majandus-, haridus- ja sotsiaalpoliitilistes küsimustes ning aitasid kaasa nii mõnegi Siberile kasuliku riikliku otsuse sünnile. Ometi jäi oblastnike liikumine suhteliselt kitsa intellektuaalide ringi harrastuseks ega muutunud üleüldiseks rahvaliidumiseks. Liikumise nõrk kandepind seletub suurel määral tõsiasjaga, et 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul saabus Siberisse hulgaliselt uusmigrante, kellele Siberi identiteet jäi võõraks.

Kuid Siberi regionalismil on ka järellugu. Kui nõukogude ajal tegi Siber läbi praktiliselt samu arenguid koos ülejäänud riigiga (NEP, kollektiviseerimine, industrialiseerimine, viisaastakuprogrammid) ja regionalistlikud liikumised olid välisdatatud, siis pärast Nõukogude Liidu lagunemist on Siberi regionalism taas pead tõstmas. Siberi rohevalgeid lippe lehvitasid kõlasid 1990. aastate algul loosungid stiilis “Siber siberlastele!”, 1992. aasta märtsis esines Siberi viivitamatu iseseisvumise üleskutsega Boriss Perov, väikese Siberi Sõltumatuse Partei juht.⁶⁸ Üheks suureks Siberi regiooni huve kaitsvaks organisatsiooniks kujunes nn Siberi Lepe (Сибирьское Соглашение), mis moodustati 1990. aastal ja mis on tegutsenud tänini. 1990. aastate esimesel poolel oli organisatsioonil Venemaa sisepoliitikas üsna oluline roll. Näiteks kui 1993. aastal saatis president Jeltsin Venemaa parlamendi laiali, astus Siberi Lepe juht Vitali Muhha Jeltsini presidendivõimule avalikult vastu ja ähvardas blokeerida transsiberi raudtee. Rahvas tuli tänavatele plakatitega “Sotsialistliku Siberi eest!” ja “Kogu võim nõukogudele!”. Ühe hetkega oli Siber jõudnud üsna lähedale oblastnike saja aasta tagusele unistusele iseseisvast Siberist.⁶⁹ Samas oli Siberi Leppes aga ka Jeltsini-meelseid poliitikuid ja Muhha pidi oma radikaalsetest nõudmistest loobuma. Hiljem on Siberi Lepe üleriiklikust poliitikast järk-järgult taandunud ja muutunud lokaalseks majandusorganisatsiooniks.

Nüüdisaegse regionalismiga seoses võib mainida ka 1992. aastal asutatud Kaug-Ida Majandusliku Koostöö Assotsiatsiooni, mis samuti esitas 1990. aastate algul Venemaale separatistlikke väljakutseid.⁷⁰

Vaatamata ägedatele ja vähem ägedatele üleskutsetele Siberi iseseisvusest või ulatuslikust majanduslikust autonoomiast, on tänane Siber jäänud endiselt Vene

⁶⁸ Wood, A. Siberian Regionalism Resurgent?, 82–83.

⁶⁹ Mote, V. Siberia, 148–149; Zhdanov, V. A. Contemporary Siberian regionalism. – Rmt: Rediscovering Russia in Asia. Toim S. Kotkin, D. Wolff. M. E. Sharpe, Armonk, New York, 1995, 123.

⁷⁰ Mote, V. Siberia, 168–171.

riigi lahutamatuks osaks. Venemaa praegune president Vladimir Putin ei salli Venemaal venekeelset separatismi rohkem kui rahvuslikku. Ta surub iseseisvuslaste taotlused maha niihästi Kaukaasias, Tatarstanis kui ka Siberis. Kuberneride valimised kaotati ja nüüd määrab kubernere president. Seejuures muidugi endale ustavaid isikuid – ühelt poolt sellepärast, et tsentraliseerida majandust, kuid teisalt ka selleks, et lüüa poliitilist separatismi.

THE FORMATION OF THE SIBERIAN IDENTITY AND ONE OF ITS POLITICAL MANIFESTATIONS – THE REGIONALIST (*OBLASTNIKI*) MOVEMENT

Aivar JÜRGENSON

This article deals with the sources of the Siberian identity and with the regional movement in Siberia in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century. After Yermak with his Cossacks surpassed the Ural Mountains and destroyed the Siberian khanat in 1581 or 1582, the Russian colonization in the Trans-Ural region, which has continued for the last 400 years, began. The native peoples of Siberia (about 200 000 persons at the beginning of the conquest) were repelled to the borderlands and subordinated to taxing or destroyed. There was great migration to Siberia during the centuries following the conquest and today Siberia is mostly Russian-speaking.

On the other hand, in Siberia its own identity, the so-called Siberian identity, developed. Siberian people of Russian origin were not any more satisfied with identification with the Russians. They called themselves Siberians (*sibiriyaks*). It is characteristic that this term does not include the native peoples of Siberia but only peoples with European heritage.

The following sources of Siberian identity are discussed: (1) the fervour of the first Russian conquerors and of the colonists, (2) Siberian nature – hard climate, great forests, immense fields of snow, (3) Siberia as a region of exile and penal servitude, and (4) the native peoples of Siberia.

The article analyses a socio-political movement in Siberia in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century – a movement with roots in Siberian cultural identity. Until the 1890s the movement was known as *Siberian patriotists* or *local patriotists*, after that as *oblastnichestvo* (regionalism). It was a sub-national movement, the parallels of which can be found in nationalist movements in East and Central Europe of the 19th century. These movements resulted in political nationalism and formation of nation states. In Siberia it was not the case. The article analyses the motifs of Siberian regionalism and tries to answer the question why the movement finally passed away.